

УДК: 329.78

© Євген Васильчук
(м. Черкаси)**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ПІДХОДИ ДО ФЕНОМЕНУ МОЛОДІЖНОГО ПОЛІТИЧНО-ГО РАДИКАЛІЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ**

Розглянуто сучасні політико-правові підходи до феномену молодіжного політичного радикалізму та екстремізму. Констатується, що актуальними є проблеми правового осмислення питань, пов'язаних із встановленням юридичної відповідальності за скоєння дій екстремістської спрямованості, правовим обґрунтуванням системи профілактичних заходів щодо поширення радикалізму та екстремізму у сучасному молодіжному середовищі, формуванням механізму залучення громадськості до їх реалізації.

Ключові слова: політичний радикалізм, екстремізм, молодіжне середовище, протидія, профілактика, правові механізми.

Євгеній Васильчук. Политико-правовые подходы к феномену молодежного политического радикализма и экстремизма. Рассмотрены современные политико-правовые подходы к феномену молодежного политического радикализма и экстремизма. Констатируется, что актуальными являются проблемы правового осмысления вопросов, связанных с установлением юридической ответственности за совершение действий экстремистской направленности, правовым обоснованием системы профилактических мер относительно распространения радикализма и экстремизма в современной молодежной среде, формированием механизма привлечения общественности к их реализации.

Ключевые слова: политический радикализм, экстремизм, молодежная среда, противодействие, профилактика, правовые механизмы.

Yevheniy Vasilchuk. The Politically-Legal Going is Near the Phenomenon Youth Political Radicalism and Extremism. The modern politically-legal going is considered near the phenomenon of youth political radicalism and extremism. Established, that actual are problems of legal comprehension of the questions related to establishment of legal responsibility for the feasibility of actions of extremist orientation, by the legal ground of the system of prophylactic measures in relation to distribution of radicalism and extremism in a modern youth environment, forming of mechanism of bringing in of public to their realization.

Key words: political radicalism, extremism, youth environment, counteraction, prophylaxis, legal mechanisms.

Постановка проблеми. Складність та багатоаспектність проявів політичного радикалізму та екстремізму обумовили значний науково-дослідницький інтерес до цього феномену. Проте, незважаючи на значну кількість наукових праць, проблема наукового осмислення сутності політичного радикалізму та екстремізму не є достатньо розроб-

леною у сучасній науці. Очевидно, це зумовлюється відсутністю єдиної думки у науковому середовищі щодо сутнісних ознак і форм екстремістської діяльності, критеріїв класифікації діянь, що підпадають під визначення екстремістських. В окремих випадках невизначеність науково обґрунтованої політико-правової сутності феномену радикалізму та екстремізму призводить до того, що ці терміни стають засобом дифамації опонентів у політичній боротьбі. Таке вільне та суб'єктивне оперування термінологією, що ґрунтується лише на емоційно-експресивному сприйнятті, неухильно призводить до хибних уявлень про нього, що нівелює сутнісні ознаки та смислове навантаження цього явища. Тому для сучасних науковців актуальним є завдання щодо конкретизації змісту феномену радикалізму та екстремізму, визначення його ідейно-політичної сутності та форм маніфестації у різних сферах суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стаття базується на аналізі наукових праць, що висвітлюють політико-правові підходи до феномену молодіжного політичного радикалізму та екстремізму.

Метою статті є аналіз існуючих політико-правових підходів до феномену молодіжного політичного радикалізму та екстремізму.

Виклад основного матеріалу. Науково-дослідницький інтерес до феномену молодіжного політичного радикалізму як світоглядної конструкції, комплексу ідей і переконань, та екстремізму як специфічної соціально-політичної практики, пов'язується із появою та активізацією діяльності у 1960-х – 1970-х рр. у низці країн Західної Європи молодіжних угруповань, що переслідували за мету докорінну зміну існуючого суспільного ладу та застосовували для її досягнення найбільш руйнівні, деструктивні методи політичної боротьби.

У радянській науковій традиції терміни «політичний радикалізм» та «політичний екстремізм» не набули широкого поширення і, як правило, підмінялися такими поняттями як «неонацизм», «неофашизм», «лівий радикалізм» тощо. Вважалося, що існування виразників цих ідейно-політичних доктрин та соціальних практик є несумісним з офіційною ідеологією та принципами мирного співіснування, що склалися у Радянському Союзі, а тому дослідження радянських науковців зосереджувалися на проблемах поширення ідей політичного радикалізму та застосування різноманітних екстремістських практик у західноєвропейських країнах. Безумовно, науковий доробок радянських дослідників, що стосується вивчення соціальних витоків, причин виникнення, осмислення ідейно-політичних особливостей окремих різновидів політичного ра-

дикалізму та екстремізму заслуговує на увагу, оскільки він містить відпрацьовані методологічні засади дослідження цього феномену, що лишаються актуальними і в наш час. Спорадичні прояви політичного екстремізму в СРСР, що знаходили свій вияв у демонстрації різноманітних елементів нацистської символіки, спробах створення підпільних неонацистських, націоналістичних, ліворадикальних, анархістських угруповань, як правило, фіксувалися та документувалися лише органами внутрішніх справ та державної безпеки, а відомості про них не потрапляли до наукового обігу.

Традиційно під феноменом радикалізму та екстремізму розуміють прихильність до крайніх поглядів та насильницьких способів досягнення мети. Проте, множинність та варіативність форм прояву, висока здатність до соціальної мімікрії обумовили необхідність вироблення міждисциплінарних підходів, які б забезпечували системний та всебічний аналіз, дозволили напрацювати понятійно-категоріальний апарат, що адекватно відображав би сутнісні риси, форми та способи маніфестації цього феномену.

Особливої актуальності набуває дослідження цього явища у молодіжному середовищі, що обумовлюється мінливістю соціальних потреб та інтересів, політичних орієнтацій, очікувань та поглядів сучасного молодого покоління. Співучасть у політичних процесах є вагомим інструментом соціалізації сучасної молоді, що забезпечує набуття нею політичного досвіду і навичок, визначає її ідейно-політичні уподобання, формує різноманіття політичної участі. Тому сучасна молодь є рушійною силою політичних перетворень, вагомою соціальною складовою політичної модернізації України.

Разом з тим, суперечливість соціально-економічних та політичних трансформацій пострадянського періоду, несформованість елементів демократичної політичної культури, відсутність належного життєвого і професійного досвіду зумовлюють у молодіжному середовищі появу недовіри до наявних державних і політичних інститутів, бажання швидких і радикальних суспільних змін, схильність до підвищеного емоційно-чуттєвого освоєння існуючої соціальної реальності. Як зазначають С. Корелкін та А. Михайлов, «...молодіжні асоціальні прояви не обумовлюються лише однією причиною, а пов'язані з їх комплексом, і у більшості випадків коріння цього явища міститься не в патології психологічних реакцій конкретних людей, а в глибинних латентних і явних соціальних, економічних і політичних проблемах»¹. Такі настанови формують екстремальні компоненти у молодіжній свідомості і знаходять свій вияв у різноманітних протиправних формах соціальної практики. Інституціоналізація та розвиток політизованих молодіжних об'єднань і угруповань деструктивної спрямованості, демонстративне ігнорування ними мораль-

но-етичних традицій і правил поведінки, що склалися в суспільстві, порушення прав інших людей, переростання цих проявів із спорадичних явищ у системні обумовили появу такого відносно нового явища для нашої країни, як «молодіжний політичний екстремізм». Активізація цих деструктивних впливів створює реальну загрозу для сучасного українського суспільства, а тому вимагає належного теоретичного осмислення і відпрацювання дієвих механізмів суспільної, адміністративної та правової протидії.

Значний масив досліджень радикалістських та екстремістських явищ виконаний у межах правового підходу, представники якого фокусують увагу на кримінальних діяннях, які можуть завдати шкоди життю та здоров'ю громадян, призвести до блокування діяльності установ державної влади та місцевого самоврядування, що, у свою чергу, вимагає вироблення ефективних правових механізмів профілактикування і протидії проявам радикалізму та екстремізму.

У межах теорії девіантної поведінки криміногенність як одна з характеристик окремих молодіжних спільнот розглядалася західними суспільствознавцями Т. Селліном, А. Коеном, Р. Клаурордом, Л. Оліном, Д. Даунсом та ін.

У наш час у правовій науці сформовано декілька напрямів дослідження феномену радикалізму та екстремізму. Зокрема, у межах політико-правового та конфліктологічного напрямів екстремізм розглядається як «...абсолютизація насильницьких, неправових методів політичної боротьби, що характеризуються діями, спрямованими на насильницьку зміну конституційного ладу, посягання на суверенітет держави, публічні заклики до здійснення протиправних дій з політичною, економічною, етнічною метою»². Зважаючи на це, у наукових дослідженнях С. Воронцова, Т. Євдокимової, І. Добаєва, Д. Леньшина, І. Сеніна, Є. Чумарової, І. Понкіна, Д. Амінова, Р. Оганяна та ін., присвячених відпрацюванню політико-правових технологій протидії політичному радикалізму та екстремізму, увага зосереджується на теоретико-правових аспектах протидії екстремістській діяльності, проблемах антиекстремістської діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, вироблення ефективних механізмів адміністративно-правової протидії поширенню екстремістських ідей у молодіжному середовищі. Зазначені науковці наголошують на тому, що сучасний політичний екстремізм відзначається пропагандою та використанням насильства, інших крайніх засобів досягнення політичних цілей, спробами окремих релігійних і націоналістично налаштованих лідерів використати методи кримінального терору, а представників кримінального середовища - камуфлювати відвертий бандитизм радикальними політичними гаслами³. Деструктивна діяльність окремих осіб і організацій екстремістсь-

кої спрямованості, як підкреслюють вказані дослідники, набуваючи значних масштабів, спрямована на насильницьку зміну існуючого ладу і створює загрозу цінностям, що підлягають конституційному захисту⁴. З правової точки зору зазначені автори розглядають екстремізм як форму нігілістичного заперечення суспільних відносин, що охороняються державою. Радикалістські настанови та базовані на них екстремістські практики орієнтовані на дестабілізацію та руйнування і проявляються у вигляді ідей і дій, пов'язаних із застосуванням або загрозою застосування насильства⁵.

На дослідження феномену політичного радикалізму та екстремізму, виконані в межах правового дискурсу, значний вплив здійснили соціально-психологічні та субкультурні підходи. Тому у багатьох наукових дослідженнях особлива увага приділяється проблемам функціонування делінквентних субкультурних спільнот. У цьому контексті виділяються праці А. Сумачова та І. Монакова⁶, які, розглядаючи явище молодіжного екстремізму як прояв субкультурних факторів, обґрунтували класифікацію неформальних молодіжних груп за критерієм їхньої кримінальної сутності, виокремивши кримінально-активні, кримінально-віктимні та кримінально-нейтральні молодіжні угруповання. Привертає увагу дисертаційне дослідження О. Ростокінського, присвячене аналізу кримінально-правових аспектів субкультурних конфліктів молодіжних об'єднань. Зокрема, зазначеним дослідником визначено суспільну небезпечність ескалації злочинів екстремістської спрямованості, що скоюються представниками молодіжних угруповань, сформульовані основні напрями попередження молодіжного екстремізму, визначено протиріччя правозастосовчої практики у сфері антиекстремістської діяльності держави. Цей автор пояснює причини виникнення субкультурних конфліктів молодіжних об'єднань та набуття ними екстремістських ознак змінами свідомості та діяльності, обумовленими порушеннями процесів соціалізації та формування особистості підлітків і молоді. Ці зміни проявляються у несприйнятті домінуючих у суспільстві норм, цінностей і статусів, поступовому їх заміщенні субкультурними аналогами та реалізуються у готовності активно захищати їх у відносинах з іншими молодіжними спільнотами, зокрема шляхом здійснення правопорушень і злочинів⁷.

У працях Є. Корелкіна та А. Федосєєвої розглядаються особливості впровадження до молодіжної свідомості елементів кримінальної субкультури. Розвиток асоціальних практик у молодіжному середовищі, як, зокрема, зазначає Є. Корелкін, є результатом дисфункціональності процесу соціалізації, що включає превентивну діяльність державних інститутів, та обумовлюється активізацією механізмів правокультурних трансформацій у світогляді молоді, спровокованих аномічними тенденціями у

соціумі. Відповідно, при моделюванні сучасної системи профілактики асоціальної поведінки молоді, що може набувати екстремістського забарвлення, потрібно враховувати необхідність підвищення загального рівня правової культури населення, зміст якої має стати не результатом суспільного консенсусу, а відображати культурні потреби суспільства⁸.

С. Фридинський, зосереджуючи увагу на ідеологічних аспектах екстремізму, трактує його прояви у молодіжному середовищі як особливу форму екстремістської діяльності, що відзначається підвищеною небезпекою для суспільства. У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому протидії екстремістській діяльності, він надає власне термінологічне обґрунтування сутності екстремізму, визначаючи його як соціальне системне явище, у межах якого об'єднані на підставі спільних політичних, ідеологічних, національних, релігійних, расових, соціальних, екологічних, економічних поглядів і переконань екстремістські мотивовані особи здійснюють протиправні дії, спрямовані на насильницьке поширення таких поглядів і знищення поглядів, відмінних від тих, що відстоюються ними⁹.

Проблеми співвідношення та взаємообумовленості екстремістської та терористичної діяльності розглядаються у працях П. Агапова, О. Хлебушкіна, А. Боташової, М. Градусової, Е. Гурієвої, А. Галанова, Я. Вишнякова та ін. У дослідженнях цих авторів розглядаються проблеми правової кваліфікації дій, пов'язаних із утворенням або участю у діяльності незаконного збройного формування, аналізуються правові аспекти боротьби з екстремізмом і тероризмом тощо. Серед інших праць варто виокремити дослідження Р. Тамаєва, в якому розглядаються проблеми трансформації категорії екстремізму як прояву злочинності та визначається місце екстремістських проявів у системі викликів і загроз національній безпеці. Міжнародним аспектам протидії екстремізму присвячене дисертаційне дослідження Т. Корнилова.

Серед українських дослідників проблема правового забезпечення антиекстремістської діяльності держави має фрагментарне висвітлення. У фокусі уваги вітчизняних науковців, зокрема, В. Головка, В. Канціра, Б. Петренка, М. Шутого, М. Паламарчука, В. Боярова та ін., опиняються проблеми нормативно-правового забезпечення та організації протидії з боку держави проявам радикалізму та екстремізму, визначення передумов, причин та особливостей виникнення політичного екстремізму, формування методики розслідування злочинів екстремістської спрямованості тощо. Формуванню перспективних напрямів державної політики з протидії екстремізму та тероризму присвячено розробки фахівців Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України. Разом з тим, в українському законодавстві остаточно не унормо-

вано систему протидії викликам і загрозам національній безпеці України з боку екстремістських спільнот. Актуальними для сучасного українського суспільства лишаються проблеми кваліфікацій діянь, визначення форм участі та співучасті, принципів застосування покарань за злочини екстремістської спрямованості.

Висновки. При дослідженні феномену політичного радикалізму та екстремізму увага правознавців, як правило, фокусується на кримінальних аспектах діяльності екстремістських спільнот. Наявні правові підходи ґрунтуються на науково обґрунтованих висновках інших дослідницьких напрямів до вивчення цього явища. Серед недоліків варто відзначити той факт, що у переважній більшості наукових праць, виконаних у межах правового підходу, увага зосереджується на окремих аспектах протидії екстремізму. Деякі висновки, що випливають із спроб здійснення теоретико-правового аналізу явища політичного радикалізму та екстремізму, є суперечливими або вимагають конкретизації, що пояснюється багатоаспектністю, полікомпонентністю, варіативністю проявів у реальному житті цього феномену. Серед недостатньо досліджених питань варто виокремити проблеми визначення політичного радикалізму та екстремізму як специфічної світоглядно-ідеологічної конструкції та поведінкових практик, встановлення ознак, соціальної обумовленості, критеріїв суспільної небезпеки та протизаконності, розробки уніфікованих класифікаційних схем, які б створювали адекватне і всебічне уявлення про ідейно-політичну природу, різновиди та модифікації цього феномену. Узагальнення потребує зарубіжний досвід правового забезпечення антиекстремістської діяльності держави. Актуальними для дослідників-правознавців лишаються проблеми теоретико-правового осмислення питань, пов'язаних із визначенням переліку центральних органів виконавчої влади та меж їхньої компетенції в галузі протидії діяльності екстремістських спільнот, встановленням юридичної відповідальності за скоєння дій екстремістської спрямованості, правовим обґрунтуванням системи профілактичних заходів щодо поширення цього явища у сучасному молодіжному середовищі, формуванням механізму залучення громадськості до їх реалізації тощо.

Як подальші напрями дослідження перспективними автор вважає розкриття особливостей соціально-філософського та соціологічного підходів до феномену політичного радикалізму та екстремізму.

¹ Корелкин Е. Н. Криминальная субкультура: проблемы эскалации в молодежное сознание /

Е. Н. Корелкин, А. П. Михайлов // Известия Сочинского государственного университета. – 2012. – № 1 (19). – С. 202.

² Воронцов С. А. Антиэкстремистская деятельность органов государственной власти и местного самоуправления в институционально-правовом контексте: автореф. дисс. на соискание науч. степени д. ю. наук: спец. 23.00.02 «Политические институты, этнополитическая конфликтология, национальные и политические процессы и технологии (юридические науки)» / С. А. Воронцов. – Ростов-на-Дону, 2009. – С. 4.

³ Там само. – С. 3-4.

⁴ Евдокимова Т. Л. Конституционно-правовые основы деятельности органов внутренних дел России по ограничению основных прав и свобод человека и гражданина в условиях противодействия экстремизму: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ю. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / Т. Л. Евдокимова. – М., 2010. – С. 3.

⁵ Сенин И. Н. Экстремизм как форма правового нигилизма в современной России (теоретико-правовой аспект): автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. ю. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». – Саратов, 2011. – С. 7.

⁶ Правовые основы противодействия экстремистской деятельности: материалы Всероссийской научно-практической конференции (11 февраля 2011 г.). – Тюмень: Тюменская областная Дума, ВекторБук, 2011. – С. 52-57.

⁷ Ростокинский А. В. Преступления экстремистской направленности как проявления субкультурных конфликтов молодежных объединений: уголовно-правовые и криминологические проблемы: автореф. дисс. на соискание науч. степени д. ю. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. В. Ростокинский. – М., 2011. – С. 11.

⁸ Корелкин Е. Н. Социокультурное содержание системы профилактики асоциального поведения молодежи: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. соц. наук: спец. 22.00.06 «Социология культуры» / Е. Н. Корелкин. – Майкоп, 2012. – С. 5.

⁹ Фридинский С. Н. Противодействие экстремистской деятельности (экстремизму) в России (социально-правовое и криминологическое исследование): автореф. дисс. на соискание науч. степени д. ю. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право». – М., 2011. – С. 8.